

O gluhecu kilavih koščic

Jani Virk: *Smeh za leseno pregrado*
 Beletrina, Ljubljana 2000

Gluhec kilavih koščic je slaboslišni suhec Pavel, na začetku pripovedi – leta 1951 – šestleten pobec, na koncu, čez sedem let, pa napol odrasli skoraj štirinajstletni pubertetnik. Vmes se zgodi roman, že deseta Virkova bukviča. Ampak drugačna, in to opazno. Virk ni avtor, ki bi ga lahko stlačili v predvidene koordinate, ali vsaj ne povsem; vedno pušča dovolj prostora, da preseneti z novim. V *Smehu za leseno pregrado* morda še nekoliko bolj. Čeprav so tudi njegovi prejšnji romani in novele zgodbe zase, jih povezujejo prepoznavno podobni tipi oseb in zapletov na različnih ozadjih prostora in časa, *Smeh za leseno pregrado* pa štrli ven, bolj očitno izstopa in je – če

izvzamemo obvezno virkovsko obsedenost s poltenimi prizori in golimi ženskimi telesi – manj nadaljevanje njegovih literarnih stalnic: pohotnih zapitih moških in prešuštniške spolnosti brez ljubezni v moralno skvarjenem svetu videza in prevar. Vzorci izrojenih odnosov med moškimi in ženskami se bolj ali manj variirano ponavljajo v njegovih zgodnjih proznih zapisih: v romanu *Rahela* (1989), zbirki novel *Vrata* (1991) in *Moški nad prepadom* (1994) in potem v romanih *1895, potres* (1995) in *Zadnji Sergijevi skušnjavi* (1996).

V *Smehu za leseno pregrado* Virk prvič načne zgodbo otroštva in s kronološko, mestoma dnevniško natančnostjo biografsko popiše sedemletno obdobje odraščanja v povojni Ljubljani, ki s prvoosebni pripovedovalcem (pri Virku smo ga vajeni že iz *Rahele*, *Vrat* in *Pogleda na Tycho Brahe*) izzveni kot kvaziavtobiografska pripoved (bolj grenkih kot sladkih) spominov.

Napol gluhi in zato za mnoge preprosto bebavi Pavelček se v zmago-slavnem maju 45 rodi materi, ki umre na porodu, in očetu partizanu, ki je – ker iz vojske uide na tvegani porod svoje ljube – ožigosan kot dezertar in se v žalosti izgubi v svet. Bolehno dete odrašča pri nergavem, vase zaprtem dedu čevljarju in skrivnem rezljalcu lesenih Kristusov in pri otopeli, med žimnice in nemške romane potunkani, sicer pa čisto dobrohotni babici.

Ljubljana v petdesetih letih uokvirja življenje sveže cvetočega jugoslovanskega socializma, ideologije bratstva in enotnosti, pionirskih čepic in vseprisotne Titove podobe. Da je Virk izvrsten poznavalec (predvsem domače)

zgodovine, smo se lahko prepričali že v *Potresu*, in tudi v *Smehu* je zeitgeist mojstrsko priklican, morda še bolj kot v za dobrih sto let v preteklost pomaknjenem letu 1895, ki se vseeno zdi predaleč in ne more zares zabrisati kontrasta med sodobnimi virkovskimi junaki (Lapajne) in davno minulim obdobjem. Tokrat se pisec približa lastni predzgodovini in našemu skupnemu védenju. Ob vseskoznem tkanju historične kulise zgodbo sveži s pogosto zabavnimi faktografskimi drobci – socrealističnimi parolami, časopisnimi naslovi (Kulturna skupščina JLA za vas pripravlja dramsko enodejanko o bitki na Sutjeski), športnimi izidi (Jože Šlibar v Obersdorfu poleti 141 metrov) in dogodki kar tako (vzlet ruske psičke Čerluške v vesolje).

Skozi rešeto orientacijskih družbenopolitičnih koordinat, ki iz vloge okvira prehajajo v medvrstično kritiko, Virk bolj ali manj prikrito karikira čas tovarišev in tovarišic in "klanja ilegalno rejenih prašičev", njegovo parodizirano skoraj-norčevanje iz režimske uniformiranosti in čaščenja Tita pa doseže vrh z zgroteskirano (m)učiteljico Maro. Soroden kritični podton se odbleskuje tudi v *Zadnji Sergijevi skušnjavi*, ki je nekakšna (v marsičem prepoznavna) preslikava slovenskega novinarskega zakulisja in strankarske scene zgodnjih devetdesetih let.

Pavel je v času največje jugobratske ljubezni vzgajan drugače – s skoraj-samo-nemško govorečo babico Katarino, ki prihaja iz avstro-ogrske družine oficirja Rowenskega (priimek Rowenski je Virku očitno nadvse ljub – tako se pišejo tudi Rudi iz novele *Na*

hribu, osrednji lik *Pomladne odštevanke* in Jošt iz *Zadnje Sergijeve skušnjave*), in dezerterskim očetom je ožigasan kot nemčur, cerkvena miš in antipionir. Pri tem je zanimivo, da latentno političnonazorsko nestrinjaje, t. i. "drugo stran", prepoznamo tudi v Sergiju Tramarju iz prej omenjenega romana, vendar je Pavlov položaj neprimerljivo manj angažiran, njegova vernost je celo bolj kot kar koli drugega nekakšna privzgojena danost, diskretna pasivna drugačnost, in celo njegov javno domobranski stric Anton ne izreka svojega mnenja.

Malega vernega Pavla tako v skolevskem, "za domovino s Titom naprej" nabitem ozračju ustrahujoče nadzorujejo vsepovsodni božji pogledi, za nameček pa ga kot big brother orwellovsko preganjajo še zalezujoče oči Titovih portretov. Sploh se zdi, da se fantič ves čas trese v bojazni in krivdi pred vsakršno avtoriteto. "Nad mano je bilo oko, ki je vse videlo in mi je to prepovedovalo, čutil sem vseprisotnost prepovedi in tuhtal, kako bi se ji lahko izognil ..." (Str. 57.)

V šoli se nad vnukom nemško-pogrkujoče babice izživlja sadistična, vojno travmirana učiteljica, ki ji kot vneti partijki ne zmanjka surovih (predvsem govejih) prispodob – zmerjavk za "idiota", ki verjame v Boga še med samim prekinjanjem diplomatskih stikov z Vatikanom.

Dedek in babica postajata vse bolj samo še kos pohištva male sobe in v samoti se Pavel oprime olivertwistovskega postopača Leona, se napol posvoji v njegovo razpuščeno družino in srečen prijateljtuje, vse do zares žalostnega, skoraj čopovskega konca, ko

Leon utone v Savi. Potem zaporedoma umreta oba stara starša, Pavla pošljejo k sorodnikom v Novo mesto, in tam pri stricu in sestričnah v skrivni sobici za leseno pregrado preživi veselo poletje 58. Sosedske tekstilne delavke burijo njegove pubertetniške fantazme, potem pa ga pošljejo na zdravljenje v ljubljansko gluhonemnico, kjer v morbidni vojaški disciplini užaloščen in prizadet trmasto vztraja v lažni bebavosti. Čez čas ga radostno pohopsa in posvoji samotna teta Amalija brez otrok in ga navdušeno pita predvsem s pohanimi piškami. Tu se zaključi Pavlovo neuspešno iskanje pravega doma in starševske družine; pri jadranskrtovski starosti 13 in tri četrt želi odrasel na svoje in v izteku romana pobegne v svet. Tako se vsaj zdi.

Vse skupaj se godi predvsem na ljubljanskih, čisto malo pa tudi novomeških ulicah, vseskozi pa v izrazitem in izključno mestnem okolju, kar sploh velja za večino Virkovih proznih del; njegovi junaki se potikajo po Dunaju (*Ljubezen na Dunaju*), Moskvi (*Zapiski iz podzemlja*), Københavnu (*Pogled na Tycho Brahe*), Barceloni (*Pomladna odštevanika*) in še kje.

Virk malemu Pavlu seveda zerotizira misli že na samem začetku, ko si šestleten s sosedo Lizo obredno zamenjavata nogavice ter z njimi vonj in toploto svojih teles. Rajcljive fantazije se stopnjujejo s filmsko rusko princeso Vasilico in zakipijo v sanjarije z Leonovo "po službeni dolžnosti" razuzdano sestro Vando, v Novem mestu preidejo v pohotno zalezovanje tekstilnih delavk, naskrivajnim voayerskim oprezanjem za Amalijinimi služabnicami in na koncu obtičijo na Mileni, ki

je tudi ena od Pavlovih soubežnic v samostojno odraslo prostost. Obsedenost z ženskami je popolna in vseskozna, zamenjujejo se samo imena imetnic oblinastih mesenih užitkov.

Roman ob Pavlu naseljuje še cel kup bolj ali manj čudaških figur (sprostituirana Vanda, gluhonema deklica Bruna, vzgojiteljica Mara, stric Anton, Zdravko in Amalija), ki vsaka zase učinkovito popači samotni svet njegovega odraščanja. Kot ponavadi Virk tudi tu ne ustvari ločljivo dobrih in slabih likov; gluhec Pavel nikakor ni vsemvšečen in v bralcu ne vzbudi klišejškega usmiljenja, kvečjemu občasno naklonjenost.

Zabavno je, da Pavel (morda tudi zato, ker slabo sliši) izrazito občuti duh ljudi in prostorov. Tako se bralci skupaj z njim prešnjofamo skozi njegove številne domove in izvohamo razpoloženja. "Stric je vedno dišal po ceneni brivski vodici in vojaškem golažu." (Str. 116.) Ali pa: "Pod prevladujočim vonjem tobaka, odišavljene ženske kože in svežega kruha se je skrivalo še na desetine pritajenih vonjav, ki so začele prodirati vame." (Str. 58.)

Ob tem dejanskem živi Pavel še neki samosvoj notranji svet in morda lesena pregrada simbolizira prestop v njegove sanjavosti, njegove premisleke o smrti, njegova monologiziranja z Bogom, ki jih s prihajajočo pubertetnostjo vse bolj izrinjajo perverzije o ženskih hlebčkih, gričkih in drugih vzpetinah. Posebno mesto v Pavlovih intimnih refleksijah imajo njegove večne bojazni in pregnjavice, podkrepljene z občutkom neizmuzljive izpostavljenosti božjim očem. Zlasti ga plaši in straši "prekletost" 13. leto in

komaj čaka na odrešilni štirinajsti rojstni dan. "O Pavel, nekega jutra se boš zbudil in se ne boš več prepoznal, to bo tista tvoja trinajstletna smrt." (Str. 143.)

Še pogosteje so njegovi samogovori samouničujoči, obtožujoči in posmehljivi: "Slabo slabo, Pavel, zelo neumno od tebe, kar si storil, imajo že prav tisti, ki pravijo, da iz tebe ne bo nikoli nič, ampak prav čisto nič ...," (str. 111) s čimer se še krepi občutek manjvrednosti in bralca naravnost prepričuje o lastni gnilosti. Le redko je Pavel s seboj prijazen in takrat si spodbudno prigovarja, se tolaži, ljubkuje: "Pavelček bo golman, s prsti na rokah in nogah bo odbijal žoge; na desetine, na tisoče žog bo prestregel in odbil [...] vsi ga bodo hodili gledat in mu ploskat." (Str. 65.)

Smeh za leseno pregrado je predvsem ženski smeh, žgečkljivo hihitanje tekstilnih delavk in s tem za Pavla spet predvsem simbol hrepenenja; še ena od mnogih podob sle in hotenja, ki jih razbiramo na dečkovi poti od enega do drugega, a nikoli pravega doma. Na daleč spominja na osvajača iz Škvoreckyjeve *Prima sezona*, le da sicer mlajši Pavel (mimogrede – izbor imena je izvrsten) ne prileze niti do nedolžnih prvih zmenkov, kaj šele do pravih ljubezenskih poskusov.

V nasprotju s izpolnjenim hrepenenjem v podobi Marie de Majo (1895, *potres*) ali Rahele je Pavlova neoprijemljiva, izmuzljiva predstava o ženski in materinski ljubezni.

Tako kot se ponuja primerjava *Rahele* s (sicer mnogo slabšim) romanom *Klara Mira* Gavrana, lahko Pavlovo zgodbo na videz hitro povežemo tudi

z njegovim pred kratkim prevedenim *Pozabljenim sinom*, a vzporejanje ne vzdrži, saj naracija v *Smehu za leseno pregrado* ni zares otroška – niti formalno, niti vsebinsko. Pavla otroka morda še najbolj začutimo v njegovem čudečem opazovanju in pogosto napčnem ali preveč dobesebnem razumevanju, ki ga nihče ne razjasni oziroma korigira, ker sogovornikov preprosto nima, ali pa so takšni, da tega ne znajo, ne zmorejo, nočejo. Fantičevo samorazlaganje dogodkov je zato mestoma fatalistično, kot pravična kazen za njegovo vsesplošno kilavost in grešnost.

Preprostost in otroškost ostaja v motivih, v Pavlovih samoigrarijah, ki odgovarjajo na neodgovorljiva vprašanja – "ali Bog zares obstaja, če je od te stopnice do veže število korakov parno, potem obstaja ..." – (tako se igra tudi lik iz novele *Pod vodo*), in predvsem v njegovih mislih in strahovih, ki, okrepljeni z nevidno grožnjo, preraščajo v občutke krivde in slabe vesti. A zaradi vsega tega branje ni lahkotno ali celo lahkotnejše; čeprav se še vedno bere hitro in tekoče, je v primerjavi s piščevo zgodnejšo prozo mnogo manj dialoško, leksično zahtevnejše in nikakor ne "instant" čtivo.

S pretanjenimi stilizmi in ustvarjanjem razpoloženj je *Smeh za leseno pregrado* slogovno blizu kvečjemu nekaterim novelam Virkove zdaj predzadnje knjige, *Pogled na Tycho Brahe*, in sicer *Zapiskom iz podzemlja* in naslovni zgodbi, kjer besede prav tako izstopajo in dogodkovnost tone za refleksijami.

Morda je še prezgodaj, a vendarle se zdi, da se v proznem opusu Janija Virka zarisuje ločnica med *Smehom*

za leseno pregrado z omenjenima prvima dvema novelama najnovejše zbirke kratkih zgodb in ostalo prozo na drugi strani, ki se bolj ali manj vsa plete okoli Virkovih motivnih konstant: predvsem skoraj-odpor-vzbujajočih moških (pogosto novinarjih) in večinoma ne-prav-srečnih razmerij z ženskami, pri čemer je Virkovo zdajšnje pisanje nedvomno mnogo bolj prepričljivo, samosvoje in kot zahtevnejše kompleksno besedilo ponudi več.

Pomembna drugačnost v *Smehu za leseno pregrado* v primerjavi z Virkovimi prejšnjimi proznimi deli zadeva stil, ki zrelejši in bogatejši tu mnogo bolj navduši. Vzporejano z melodramatskimi, mestoma celo trivializiranimi zgodbami v jedrnatem in pustem asketskem slogu, je pisanje tu razrahljano, omiljeno, subtilnejše. S skrbno izb(i)ranimi besedami tekst ovije z nekakšno poetično kopreno, ki ga skrha, prediha, oplemeniti in razmehča. Tako učinkujejo predvsem prislovi (gmotasto, cmokasto, vijakasto, pohuljeno) in pridevniki (gravžljiv, zdri-zast, pokljajoč, ostržkast), pa tudi nekatere glagolske in samostalniške besede (trkljanje in odkotrljati, prasketljati, zapokljati), še bolj pa prefinjeno zvozlane, mestoma celo onomatopoetsko zveneče besedne zveze in primerjave: prhneče razpoke, migotavo vrvenje, gomazeče grgranje, ostružek glasu, pesknat priokus.

Te opazno manj običajne, redkeje slišane in drugače zveneče besedne domislice, ki se zgostijo predvsem v drugi tretjini romana, se mestoma spetljajo v cele večvrstične stavke, ki se močno oddaljijo od kratkih odsekanih iz Virkovih prvih del.

Branje vizualno svežijo z znakcem za in (&) povezani besedni pari, ki so posuti po straneh (od 37. dalje!) in kot da označujejo oziroma krepijo idejo hkratnosti in (včasih tudi protislovno) kombiniranost pomenov: "sem se hlačasto zagnal&opotekel" (str. 40); "željno&prijajeno čakal" (str. 41); "prikimal&odkimal" (str. 47).

Del teksta Virk postavi v kurzivo in tako (ponovno tudi formalno) odvoji tiste odstavke, ki največkrat v zbarokiziranem stilu pretiravanja in z igrivimi nadrealističnimi preigravanji povzemajo ali parafrazirajo izjave oziroma direktne nagovore drugih.

Ana Vogrinčič je leta 2000 diplomirala iz primerjalne književnosti (Filozofska fakulteta) in novinarstva (Fakulteta za družbene vede), zdaj pa študira na Fakulteti za podiplomski humanistični študij (ISH) v Ljubljani, smer medijski študiji. Redno sodeluje z raziskovalnim Inštitutom za civilizacijo in kulturo (ICK). Študira, raziskuje, piše. Literarne kritike in članke objavlja v revijah *Sodobnost* in *Literatura*.

Posebej pogosto so tako podajana eksklamacijska rjojenja učiteljice Mare – “*Uničiti, potolči, iztrebiti gadjo zalego propadlega semena, provokatorsko gobezdalo skruniteljskega mrčesa, izkoreninjeno uš šepave ničevosti*” (str. 67) – in večne Pavlove izmišljije: “*neustrašni morilec volkov Pavelček, divji vitez, ki z mečem razseka palico šice Mare in zapleše kazačok po pionirskih čepicah ...*” (Str. 61.)

Kljub vsem – predvsem stilnim – kvalitetam romana in uspelem pričaranju atmosfere časoprostorja pa Pavlova pripoved izzveni medlo, mestoma skoraj dolgočasno. Na račun umika zgodbe za zaveso refleksij in umetelnih besedovanj pomembnejše dogodke, ki bi lahko funkcionirali kot učinkovit, celo dramatičen zaplet, zakrijejo male pozornosti – te prispevajo predvsem k ustvarjanju razpoloženja,

a obenem razrahljajo napetost, t. i. bralni suspenz, zato zgodba bralca ne “drži” in pravzaprav nikoli zares ne zagrabi. Brez posebnega vznemirjenja se tako pomikamo skozi reciklažo redundantnih Pavlovih premlevanj, ves čas se ponavljajo njegova erotična blodenja in mučna razglabljanja o Bogu in smrti. Razen selitev in Leona se mu nič zares ne zgodi, skoraj vse se začne in konča v njegovih mislih, za katere pa niti ni povsem jasno, od kod jih jemlje in na kakšni osnovi tako silno globokoumi. Slabotna narativnost je s tem daleč od dogajalne zgoščenosti *Rahele*, *Potresa* in *Zadnje Sergijeve skušnjave*, nedvomno pa je *Smeh za leseno pregrado* (ne samo za deseto knjigo) hvalevredno izvirno delo, če ne celo Virkovo najboljše doslej.

Ana Vogrinčič

Iluzionistični trik, ki uspe le pisatelju

Feri Lainšček: *Trik z vrvo* – roman o stepski melanholiji, Prešernova družba, Ljubljana, 2000

Novi roman Ferija Lainščka z naslovom *Trik z vrvo* in s podnaslovom *roman o stepski melanholiji*, ki ima šest poglavij: *Srečanje*, *Zaveza*, *Skrivnost*, *Odločitev*, *Upanje* in *Spomin*, je zanimivo in pretresljivo večplastno prepletanje posamičnih človeških usod in usode naroda, imenovanega Hjuzi, ki je obsojen na izginotje, njihovega vsakdanjika, ki, čeprav ne gre za zemljepisno natančno določeno in poimenovano ozemlje, po marsičem spominja

na tragične dogodke pred nedavnim v naši neposredni bližini ter skrivnostne legende o čudežni vrvi. Prav to vrv, poudarjeno izpostavljeno tudi v naslovu romana, dolgo išče osrednji lik, Ljot Jastajev, čarodej in šef varieteteja Linden, ki se je v mestu Čert, v katero je prišel, preimenoval v nočni program hotela Mercedes Dolce vita in spremenil v “hudičevo zabavišče”, kupleraj, v katerem se trguje z ženskimi čari oziroma človeškim mesom. Jastajev si prizadeva priti do te vrvi z namenom, da jo uporabi kot nenavaden iluzionistični trik, s katerim bi obogatil svoj čarovniški repertoar in hkrati trajno ohranil zvezo z Rudo, lepo ženo, ki jo ima rad, kot tudi ona njega. Oba sta pred tem imela, čeprav